

УДК: 159.9:373.5-053.5]:378.091.212.2

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО ВСТУПУ ДО ЗВО

Поліщук Олена, аспірант кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
ORCID 0000-0003-4617-8245
E-mail: polishchuk_olena21@ukr.net

Сучасне українське суспільство зазнає складних соціально-економічних та соціально-політичних перетворень, які призводять до зміни культурних і духовних цінностей, уявлень про майбутнє професійне становлення. У статті висвітлено проблему професійного самовизначення сучасних старшокласників з урахуванням соціальної ситуації розвитку особистості раннього юнацького віку та специфіки навчання у школі. Зауважено, що важливим і актуальним є дослідження цієї проблеми в площині усвідомлення вибору майбутньої професії старшокласником, вивчення змін у створенні образів можливого майбутнього професійного самовизначення під впливом соціально-економічного та політичного становища в Україні, а також урахування вікового та інтелектуального дозрівання старшокласників під впливом значної комп'ютеризації суспільства, морального, соціально-психологічного плюралізму в засобах масової інформації. Мета статті полягає в теоретичному аналізі проблеми соціально-психологічної готовності старшокласників до вступу до ЗВО. Методи дослідження: аналіз психолого-педагогічної літератури; порівняльно-історичний метод зарубіжного та вітчизняного досвіду щодо формування соціально-психологічної готовності старшокласників до вступу до ЗВО.

***Ключові слова:** формування соціально-психологічної готовності старшокласників; професійна орієнтація; старшокласник; професійний вибір; професійне самовизначення.*

THEORETICAL ANALYSIS OF THE PROBLEM OF SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL READINESS OF SENIOR GRADE STUDENTS TO ENTER THE INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

Polishchuk Olena, graduate student of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.
ORCID: 0000-0003-1250-6458
ORCID 0000-0003-4617-8245
E-mail: polishchuk_olena21@ukr.net

Modern Ukrainian society is in various complex socio-economic and socio-political transformations that lead to changes in cultural and spiritual values, ideas about future professional development. The article from the standpoint of the social situation of personal development of early adolescence and the specifics of schooling highlights the problem of professional self-determination of modern high school students. It is important and relevant to study this problem in terms of understanding the choice of future profession by high school students, studying fluctuations in the process of

building images of possible future professional self-determination under the influence of socio-economic and political situation in Ukraine, and taking into account age and intellectual maturity legalization of society, moral, socio-psychological pluralism in the media. The purpose of the article is a theoretical analysis of the problem of socio-psychological readiness of high school students to enter higher education institutions. Research methods: analysis of psychological and pedagogical literature; comparative-historical method of foreign and domestic experience in the formation of socio-psychological readiness of high school students to enter higher education institutions.

Keywords: *formation of social and psychological readiness of high school students; professional orientation; high school student; professional choice; professional self-determination.*

Постановка проблеми. Проблема формування соціально-психологічної готовності в старшокласників до вступу до ЗВО в сучасних умовах набуває великої значущості. У Національній доктрині розвитку освіти України містяться завдання формування самостійної та самодостатньої особистості, здатної до професійного розвитку, активної адаптації на сучасному ринку праці та творчої самореалізації. Ці завдання вимагають від суспільства певних дій, щодо реформування української освіти, які реалізуються на засадах гуманізації, що актуалізує проблеми особистісного і професійного самовизначення.

Професійне самовизначення – важливий етап життєвого становлення особистості, з'ясування його специфіки актуальне в контексті вивчення ключової проблеми – професійного становлення особистості в цілому. Це дослідження відповідає потребам суспільства на підготовку висококваліфікованих спеціалістів, оскільки невирішеність проблеми професійного самовизначення, пролонгованість цього процесу призводить до незадоволеності обраною професією, невідповідності обраній спеціальності і, як результат, до серйозних проблем у соціальній та виробничій сферах.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблему соціально-психологічної готовності старшокласників у професійному самовизначенні (виборі професії) розглядали вчені Л. В. Ботяков, С. О. Боргояков, Б. С. Волков, О. Є. Голомшток, Є. О. Клімов, Н. М. Коляда, М. І. Назимов, М. С. Пряжников, Л. С. Румянцева, О. Д. Сазонов, В. Д. Симоненко, В. Ф. Сахаров, С. М. Чистякова, П. А. Шавира та ін. [4; 7; 8; 9; 11], аналізуючи та виробляючи підходи до визначення сутності поняття «професійна орієнтація».

Мета статті полягає в теоретичному аналізі проблеми соціально-психологічної готовності старшокласників до вступу до ЗВО.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основними тенденціями змін сучасної світової та української економіки є глобалізація, автоматизація, розповсюдження програмувальних пристроїв, підвищення рівня складності систем управління. Враховуючи тенденції змін ринку праці, дослідники виділяють такі групи процесів:

Технологічні процеси:

Цифровізація сфер життя:

– Інтернет речей (internet of things) і Інтернет всього (internet of everything) (надають не просто мережу комп'ютерів, а насамперед об'єднання за допомогою інтернет-пристроїв, які використовує людина в побуті і професійній сфері і які здатні генерувати потоки інформації (фітнес-браслети, GPS-трекери, поліцейська

система «Дія» та ін.), що стали невід'ємною частиною прогресу);

– великі дані (big data) (сукупність технологій, покликаних працювати з даними, які швидко надходять, не завжди структуровані і такі, що постійно прогресують в об'ємах потоку даних паралельно в різних аспектах, які відкривають нові можливості для розвитку технологій штучного інтелекту (ШІ), які здатні самостійно вирішувати складні задачі);

– технології візуалізації та доповненої реальності, які сприяють виконанню високотехнологічних операцій у різноманітних сферах діяльності за рахунок технологій, які створюють повний ефект присутності в новому світі, що досягається зображенням реальності засобами комп'ютерної графіки і візуалізується за допомогою спеціальних окулярів, гарнітур або за рахунок проектування 3D-зображень в реальне середовище;

Автоматизація та роботизація:

– автоматизовані технології пов'язані зі створенням складних систем, які сприяють об'єднанню фізичного і цифрового середовища, з розвитком безпілотних машин, упровадження нових матеріалів і адитивних технологій (технологій 3D-друку);

– розвиток робототехніки, яка сприяє підвищенню продуктивності й ефективності виконання технологічних операцій, що значно перевершують працю людини.

Техно-соціальні процеси:

– Глобалізація, яка характеризується посиленням об'єднання процесів, що відбуваються між країнами, формування в одну мережу, єдину зону інформаційного, економічного, правового, культурного та інших видів взаємодії, у рамках яких відбувається вільний обмін і переміщення інформації, продукції, послуг, капіталів, а також реалізація ідей. Це вимагає підготовки спеціалістів різних галузей і формування у них умінь працювати в мультимовних і мультикультурних середовищах, володіти міжнародними професійними мовами (знати галузеві вимоги, стандарти, використовувані процеси) і бути активним членом конкретної команди;

– екологізація способу життя, виробничих процесів і послуг, які надаються, що є життєвоважливою умовою виходу з екологічної кризи. Формування навичок «екологічно відповідальної поведінки» стає важливим компонентом загальної культури особистості.

Соціальні процеси:

– демографічні зміни, що проявляються в збільшенні тривалості життя людини, породжують попит на освітні програми для людей віком від 50 років. Підростає покоління стає все більш самостійним, швидко входить у цифрову економіку як споживач і учасник ринку праці;

– становлення мережевого суспільства, пов'язаного з розповсюдженням нової мережевої культури, змінами у ставленні до багатьох аспектів життя, зокрема до професійної діяльності і дозвілля, на яке впливають технологічні процеси та Інтернет, дають можливість багатьом людям ставати підприємцями (фрілансерами), розвивати власний бізнес у цифровій економіці, яка дозволяє

відмовитися від посередників при оформленні різних операцій.

Соціальними процесами вчені вважають такі, що пов'язані з прискоренням технологічних і соціальних змін, а також зміни моделей управління в бізнесі та державі, споживацькі переваги, ріст середнього класу та інші.

Аналіз сучасної світової та української економіки засвідчує, що суспільство очікують значні зміни: зникне рутинна фізична праця, яка передбачає виконання конвеєрних операцій, до яких належать операції на комп'ютері; нові професії будуть швидко виникати і постійно змінюватися, з'являться робочі місця у віртуальній реальності, що призведе до неактуальності формування професійно важливих умінь та навичок (hard skills) під час професійної орієнтації учнів; значна кількість спеціалістів перенесе частину економічної діяльності із офісу у власний дім, а саме в середовище цифрової економіки. При цьому будуть розширюватися мультимовна та мультикультурна взаємодії в горизонтальних командах, що працюють над створенням продукту. Автоматизація, роботизація, Інтернет, віртуальна і додаткова реальність стануть для сучасного світу об'єднавчою реальністю.

Про потребу переходу від системи масової освіти, характерної для індустріальної економіки, до необхідної для створення інноваційної соціально-орієнтованої економіки неперервної індивідуальної освіти для всіх, яка орієнтується на формування творчої соціально відповідальної особистості, зазначено в Концепції довгострокового соціально-економічного розвитку України. Там же вказано на важливість підвищення доступності якісної освіти, яка відповідатиме вимогам інноваційного розвитку економіки, сучасних потреб суспільства і кожної людини окремо.

Очікувані результати модернізації освіти пов'язані зі здатністю школи формувати суб'єктивність школярів, що полягає в їх готовності брати відповідальність за свою успішну життєдіяльність у сучасному суспільстві. У зв'язку з цим освітній процес повинен забезпечувати формування:

- надпрофесійних компетенцій;
- самостійності, здатності до самоорганізації, самовдосконалення та самоосвіти;
- умінь відстоювати свої права, високого рівня правової культури;
- комунікативних та лідерських навичок, уміння вести діалог, шукати та знаходити оптимальні компроміси;
- здатності до творчої, креативної діяльності;
- толерантності (орієнтація на терпимість, цінності згоди та без насильства вирішувати конфлікти, емпатійність).

У сучасному світі інформація і, як наслідок, знання та вміння дуже швидко втрачають свою універсальність та актуальність. Учням XXI століття зазубрювати матеріал та озброюватися знаннями на все життя непотрібно. Сьогодні учням важливо вміти адаптуватися швидко до змін, навчатися новому, при цьому зберігати душевний спокій у незвичних ситуаціях, вміти ефективно співпрацювати в команді, постійно займатися самоосвітою, перекваліфіковуватися (вміти вчитися), вміти вирішувати проблеми. До

традиційних результатів освітнього процесу додаються надпредметні результати. В освітніх стандартах нового покоління ці результати передбачено на всіх рівнях освіти як універсальні навчальні дії, загальні і загальнокультурні компетенції.

Отже, головним результатом освіти в школі повинна стати не система знань, умінь та навичок сама собою, а набір ключових компетентностей (інтелектуальних, соціальних, лідерських, вольових).

Повна загальна середня освіта – перша сходинка, яка спонукає до вибору життєвого шляху – професії, спеціальності, тому, вважаємо, школа повинна займатися формуванням особистості, яка легко входить у суспільство і здатна організувати нормальну власну життєдіяльність та взаємодіяти з іншими членами суспільства. Навчання в школі повинно бути спрямоване на формування у школярів компетенцій, необхідних для життя в суспільстві, свідомий вибір професії, здобуття професійних навичок у закладі вищої освіти.

Отже, зростає значимість професійної орієнтації школярів на рівні загальної середньої освіти, яка має підготувати учасників освітнього процесу до змін в умовах життя та кар'єри, сприяти усвідомленому вибору майбутньої професійної діяльності, формувати впевнену поведінку на ринку праці.

Незважаючи на те, що профорієнтація молоді є загальнодержавним завданням, сьогодні не вироблена єдина стратегічна система профорієнтації в Україні, оскільки кожна область, кожен регіон має власну профорієнтаційну програму.

Г. А. Карімова, Р. К. Діуанова зазначають, що профорієнтація в сучасних умовах ще досі не досягає своєї головної мети – формування в старшокласників професійного самовизначення, яке відповідає індивідуально-психологічним особливостям кожної особистості і попиту кадрів та вимогам суспільства до сучасного працівника [10].

В українському суспільстві існує проблема дисбалансу попиту і пропозиції професійно-кваліфікованого складу на ринках праці та освітніх послуг, що є однією з причин низького рівня результативності системи профорієнтації школярів і не дозволяє особистості спрогнозувати успішну кар'єрну траєкторію ще за шкільною партою. Наслідком цього стає незадоволеність індивідів обраною професією, несформована мотивація до праці, непрозорість кар'єрних перспектив і слабка адаптація на ринку праці [12].

Крім того, як зазначає Є. М. Шаров, у сучасному суспільстві відбувається певний обман самого себе щодо професійного вибору, коли випускник вибирає не стільки саму професію, скільки рівень професійної освіти (середній або вищий) і конкретний заклад, який пропонує програму професійної підготовки, яка цікавить вступника [24].

Аналіз теорії та практики наукових досліджень про причини та ситуації невідповідності результатів і ефектів профорієнтаційної діяльності постіндустріального суспільства дав змогу виявити такі недоліки у функціонуванні структури управління освітньої системи різних рівнів і безпосередньо закладів, які надають освітні послуги:

– відсутність в Україні державного статуту професійної орієнтації і, як

наслідок, відсутність скоординованої системи управління організацією профорієнтаційної роботи та єдиної інформаційної системи;

- розрізненість і безсистемна реалізація профорієнтаційних заходів, в основі яких застарілі, педагогічно неефективні підходи до оцінки результативності за кількісними показниками;

- відсутність в освітніх закладах штатних працівників, які б забезпечували супровід професійного самовизначення учнів, некомпетентність педагогічних працівників, які займаються практичною реалізацією профорієнтаційної роботи школярів;

- делегування функцій супроводу школярів у професійному визначенні всім педагогічним працівникам, що призводить до «повітряної» відповідальності, зниження рівня мотивації педагогів до профорієнтаційної роботи;

- пріоритетність підготовки школярів до ДПА (державної підсумкової атестації) та ЗНО (зовнішнього незалежного оцінювання) для вступу до закладів вищої освіти;

- орієнтованість на глибинне вивчення профільних предметів, проте вибір професії, який визначатиме життєві перспективи особистості, практично не вивчається;

- недооцінка ролі системи соціального партнерства, мережевої профорієнтаційної взаємодії загальної середньої освіти, додаткової та професійної освіти, виробничої сфери, служби зайнятості, батьків та інших зацікавлених суб'єктів у результатах профорієнтаційної діяльності;

- недостатність науко-методичного забезпечення, яке б репрезентувало форми, методи, технології професійного самовизначення на різних рівнях навчання особистості;

- вплив на вибір освітньо-професійної траєкторії громадської думки про престижність чи неprestижність різноманітних професій і рівня закладу, в якому можна здобути професію.

Названі недоліки призводять до того, що старшокласники обирають майбутню професійну сферу діяльності інтуїтивно, під впливом випадкових факторів та стереотипів. Тому цілковито справедливими є висновки вчених про те, що система профілізації шкільної освіти не сприяє успішному соціально-професійному самовизначенню і подальшій конкурентноспроможності молоді на ринку праці.

Держава та суспільство повинні створювати базові умови для повноцінної самореалізації молоді в соціально-економічній та суспільно-політичній сферах життя України, щоб молоді люди розвивали індивідуальні якості, проявляли високий рівень соціальної активності.

І. В. Дементьев зазначає, що «відчувається перехід від соціально-орієнтованого підходу до професійного самовизначення та особистісно-орієнтованого підходу» [8, с.1], у якому оптимальний вибір професії повинен базуватися відповідно не до ринку праці та цілей державної політики, а насамперед до особистого самовизначення молоді людини, її життєвих планів і психологічних особливостей. Основним фактором успішного вибору професійної

траєкторії є готовність особистості до вибору і розкриття свого потенціалу [9].

У науковій літературі ми виявили такі визначення сутності поняття «професійна орієнтація»:

система науково-методичних заходів, яка має сприяти підростаючому поколінню в професійному самовизначенні (виборі професії) (Л. В. Ботяков [4], С. О. Боргояков [3], Б. С. Волков [5], О. Є. Голомшток [7], М. І. Назимов [14], М. С. Пряжников [17], Л. С. Румянцева [17], О. Д. Сазонов [18], В. Д. Симоненко [18], В. І. Сахаров [19], С. М. Чистякова [22], П. А. Шавира [13]);

– діяльність, спрямована на вдосконалення та оптимізацію професійного самовизначення школярів (С. Ю. Головін [6]);

– діяльність, мета якої – формування готовності особистості школяра до професійного самовизначення (С. Я. Батишев [2]);

– діяльність самої особистості, яка є суб'єктом орієнтації і має на меті самореалізацію в трудовій діяльності (Л. В. Мардахаєв [13]);

– освітній процес, мета якого – формування культури професійного самовизначення (А. І. Панов [15]).

Різноманітність трактувань поняття «професійна орієнтація» у науковій літературі свідчить про відсутність єдиного підходу до визначення структури і складу цього процесу, розуміння його функцій, цілей, завдань з позицій соціального замовлення різних суспільних груп на результати професійної орієнтації, що призводить до неузгодженості діяльності суб'єктів профорієнтаційної роботи та ускладнює досягнення результатів у професійній орієнтації.

Беручи до уваги соціально-економічні зміни, які відбуваються у XXI столітті, зауважимо, що розглянуті визначення поняття «професійна орієнтація» не враховують зміни, які відбуваються на ринку праці, трансформацію суспільних цінностей в інформаційному середовищі, а також необхідність спрямування сучасної профорієнтації на формування комплексу неспеціалізованих, надпрофесійних навиків (soft skills).

Сучасний етап розвитку суспільства потребує переосмислення концептуальних підходів до організації профорієнтації. Необхідно враховувати тенденції світового та українського суспільства: глобалізацію, відкритість, інформатизацію, гуманітаризацію освіти, підвищення її наукового вмісту, орієнтацію навчання на реалізацію в житті, посилення значимості компетентності працівників на ринку праці, підвищення ролі командної роботи в сучасному світі, що суттєво впливає на систему освіти, зокрема і на професійну орієнтацію.

З упровадженням нових технологій основною сферою діяльності стає розумова діяльність, яка передбачає індивідуальну творчу активність. На зміну «довгостроковій» ментальності приходять «короткотривала», яку характеризують роботи за короткотривалими, миттєвими контрактами. Отже, з одного боку, відбувається підвищена міграція, соціальна мобільність, етнокультурна комунікація різних рівнів, а з іншого, – посилюється регіоналізація, спрямована на збереження народами власної ідентичності, актуалізується індивідуалізація і детермінація життя (повага до особистого простору, надання

можливості вибирати власний життєвий шлях); відбувається знецінення інформації; розвиток нових індустрій і традиційних секторів промисловості.

Сучасні глобальні тенденції вплинули на зміну цінностей, які займали чільне місце в суспільстві. В інформаційному суспільстві на зміну таким традиційним цінностям, як надійність, міцність, довговічність прийшли актуальність, новизна, доступність та зручність. Однією із основних цінностей у нових умовах життя стає толерантність – уміння приймати і поважати національні різноманітні світи, форми самовираження і прояви людської індивідуальності [16]. Серед найбільш важливих професійних цінностей у нашій державі виокремлюється «колективізм» – характерна риса українського народу.

Незважаючи на те, що професійна компетентність відіграє важливу роль у становленні висококваліфікованого спеціаліста, в сучасному світі новітні технології та організація праці проголошує основою професіоналізму універсальні неспеціалізовані, надпрофесійні вміння та навички (soft skills), які виходять за рамки вузькоспеціалізованої підготовки.

На Всесвітньому економічному форумі в Давосі (2016 р.) аналітики назвали 10 професійних навиків (компетенцій), які будуть найбільш затребувані роботодавцями до 2020 року. Це комплексне багаторівневе вирішення проблем, критичне мислення, креативність, управління людьми, співпраця з іншими, емоційний інтелект, уміння мислити та приймати рішення, клієнтоцентрованість, уміння вести переговори, когнітивна пластичність, ефективний пошук роботи.

Отже, в сучасній інноваційній економіці умовою побудови успішної професійної кар'єри є ключові навички soft skills, оволодіння якими дасть змогу підвищити ефективність професійної діяльності в конкретній галузі, а також бути затребуваним спеціалістом у випадку необхідності переходу з однієї роботи на іншу.

Розглянемо типи надпрофесійних навиків soft skills, які треба формувати в дітей в освітньому середовищі загальноосвітньої школи в контексті професійної орієнтації:

Матеріальні вміння і навички, пов'язані з володінням комп'ютерною та іншою сучасною технікою, навички роботи в Інтернеті та спеціалізованих прикладних програмах, володіння іноземними мовами.

Персональні вміння та навички, до яких входять:

- лідерські навички (прийняття рішень, створення команди, організація командної роботи, вирішення конфліктів, відповідальність, наставництво);
- інтелектуальні навички (аналітичне та логічне мислення, креативність, здатність до самостійної аргументації власних думок, здатність учитися);
- вольові навички (цілеспрямованість, результативність, тайм-менеджмент, урівноваженість, стресостійкість).

Соціальні навички (комунікативність, здатність працювати в команді, емоційний інтелект, пластичність до критики, ораторські здібності, доброзичливість, толерантність).

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у зазначеному напрямку. В умовах суспільної трансформації, що спостерігаємо

зараз в Україні, формуються значно вищі вимоги до становлення особистості, оскільки кожен по-своєму трактує розуміння соціальних та психологічних благ. Ми живемо в той час, коли кожному необхідно постійно вдосконалюватися, бути активним, вміти за допомогою власних здібностей реалізуватися у певній сфері діяльності. У зв'язку з цим зростають вимоги до фахівців соціальної сфери та психологів, які покликані допомагати суспільству ефективно здійснити вибір професії, реалізувати власний потенціал, долати труднощі особистісного і професійного становлення. У ХХІ столітті внесок *hard skills* у професійну успішність співробітника складає всього 15%, тоді як *soft skills* визначають 85% – такі результати дослідження Гарвардського університету та Стенфордського дослідницького інституту. За К. Роджерсом, «важливий мотив життя людини – це актуалізація, тобто збереження і розвиток себе, максимальне виявлення кращих власних якостей особистості, закладених у неї від природи» [1, с. 52].

Отже, розвиток *soft skills* – особиста справа кожної людини і тільки від неї залежить, як її особисті якості допоможуть зробити успішну кар'єру в майбутньому. Фахівці соціальної сфери, психологи повинні всіляко сприяти розвитку *soft skills* у дітей, адже це обов'язково допоможе їм у дорослому житті. Головне для кожної людини розуміти, що найнеобхідніша навичка ХХІ століття – вміння вчитись протягом життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анцыферова Л. И. Развитие личности и проблемы геронтопсихологии. Москва : Изд-во «Институт психологии РАН». 2004. 85 с.
2. Батышев С. Я. Профессиональная педагогика : учебник для студентов, обучающихся по педагогическим специальностям и направлениям. Москва : Из-во ЭГВЕС. 2009. 456 с.
3. Психолого-педагогическая поддержка социально-профессионального самоопределения учащихся в условиях профильного обучения : пособие для учителя. / Боргояков С. А., Чаптыкова О. Ю., Фотекова Т. А., Колмакова Н. В. Абакан : Из-во Хакас. гос. ун-та им. Н. Ф. Катанова. 2009. 208 с.
4. Ботякова Л. В. Краткий словарь понятий и терминов по профориентации. Москва : Педагогика. 1991. 79 с.
5. Волков Б. С. Основы профессиональной ориентации : учебное пособие для вузов. Москва : Академический проспект. 2007. 333 с.
6. Головин С. Ю. Словарь практического психолога. Мн. : Харвест. 2009. 976 с.
7. Голомшток А. Е. Выбор профессии и воспитание личности школьника. Москва : Педагогика. 1979. 160 с.
8. Дементьев И. В. Проблема профессионального самоопределения школьников в современной профориентации : психологический и педагогический аспекты. *Научные труды Республиканского института высшей школы*. Минск. 2009. С. 242–248.
9. Готовность старшеклассников к профессиональному самоопределению: эмпирическая модель и ее интерпретация / Имакаев В. Р., Вихман А. А., Гаджиева Л. А., Попов А. Ю. *Успехи современной науки*. 2015. №3 С. 78–85.
10. Каримова Г. А., Диуанова Р. К. История становления профессиональной ориентации школьников: развитие образования, педагогики и психологии в современном мире : сборник научных трудов по итогам международной научно-практической конференции. Воронеж : Изд-во. 2014. С. 10–13.
11. Коляда Н. М. Використання змішаного навчання при довузівській підготовці молоді до вступу до вишу. *Збірник наукових праць Мелітопольського ДПУ імені Богдана Хмельницького*. Мелітополь. 2018. С. 45–54.

-
12. Лучшие практики профориентационной работы с молодежью субъектов РФ : сборник информационно-аналитических материалов всероссийской научно-практической конференции URL: <http://viro-profportal.edu.ru/attachments/article/493/lychiepraktiki.pdf> (дата обращения 25.11.2020).
 13. Мардахаев Л. В. Социальная педагогика : учебник для бакалавров. Москва : Издательство Юрайт. 2015. 817 с.
 14. Назимов И. Н. Профессиональная ориентация. *Российская педагогическая энциклопедия*: В 2 тт. Москва : Большая Российская энциклопедия. 1998. Т. 2. С. 210–211.
 15. Панов А. И. Методика разработки моделей профориентации в системе общего образования. Томск. 2015. 144 с.
 16. Полонский В. М. Словарь по образованию и педагогике. Москва : Высш. шк. 2004. 512 с.
 17. Пряжников Н. С., Румянцева Л. С. Самоопределение и профессиональная ориентация учащихся : учебник для студ. учреждений высш. проф. образования. Москва : Издательский центр «Академия». 2013. 208 с.
 18. Сазонов А. Д., Симоненко В. Д., Аванесов В. С. Профессиональная ориентация учащихся. Москва: Просвещение. 1988. 223 с.
 19. Сахарова В. И. Интерактивные формы и методы профориентационной деятельности педагогов. *Платформа-Навигатор: развитие карьеры*. 2018. № 1 (4). С. 3–7.
 20. Сергеев И. С. Система организационно-педагогического сопровождения профессионального самоопределения обучающихся в условиях вертикально интегрированного непрерывного образования : дис. ... док. пед. наук: 13.00.08 / Москва. 2017. 440 с.
 21. Стратегія сталого розвитку України до 2030 року. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/UNDP_Strategy_v06-optimized%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/UNDP_Strategy_v06-optimized%20(1).pdf) (дата звернення: 25.11.2020).
 22. Чистякова С. Н. Родичев Н. Ф., Черкашин Е. О. Профессиональное самоопределение : словарь терминов. Москва : «Академия», 2014. 134 с.
 23. Шавир П. А. Психология профессионального самоопределения в ранней юности. Москва : Педагогика. 1981. 96 с.
 24. Шарова Е. Н. Рискологический подход к пониманию проблем профессионального самоопределения молодежи: соотношение определенности и неопределенности. *Всероссийская научно-практическая конференция с международным участием «Социально-гуманитарное знание: история и современность»*. Мурманск : МГТУ. 2011. С. 256–260.

REFERENCES

1. Ancyferova L. I. Razvitie lichnosti i problemy gerontopsihologii. Moskva : Izd-vo «Institut psihologii RAN». 2004. 85 s.
2. Batyshev S. J. Professional'naja pedagogika : uchebnik dlja studentov, obuchajushhihsja po pedagogicheskim special'nostjam i napravlenijam. Moskva : Iz-vo JeGVES. 2009. 456 s.
3. Psihologo-pedagogicheskaja podderzhka social'no-professional'nogo samoopredelenija uchashhihsja v uslovijah profil'nogo obuchenija : posobie dlja uchitelja. / Borgojakov S. A., Chaptykova O. J., Fotekova T. A., Kolmakova N. V. Abakan : Iz-vo Hakas. gos. un-ta im. N. F. Katanova. 2009. 208 s.
4. Botjakova L. V. Kratkij slovar' ponjatij i terminov po proforientacii. Moskva : Pedagogika. 1991. 79 s.
5. Volkov B. S. Osnovy professional'noj orientacii : uchebnoe posobie dlja vuzov. Moskva : Akademicheskij prospekt. 2007. 333 s.
6. Golovin S. J. Slovar' prakticheskogo psihologa. Mn. : Harvest. 2009. 976 s.
7. Golomshtok A. E. Vybora professii i vospitanie lichnosti shkol'nika. Moskva : Pedagogika. 1979. 160 s.
8. Dement'ev I. V. Problema professional'nogo samoopredelenija shkol'nikov v sovremennoj proforientacii : psihologicheskij i pedagogicheskij aspekty. Nauchnye trudy Respublikanskogo instituta vysshej shkoly. Minsk. 2009. S. 242–248.

-
9. Gotovnost' starsheklassnikov k professional'nomu samoopredeleniju: jempiricheskaja model' i ee interpretacija / Imakaev V. R., Vihman A. A., Gadzhieva L. A., Popov A. J. Uspehi sovremennoj nauki. 2015. №3 S. 78–85.
 10. Karimova G. A., Diuanova R. K. Istorija stanovlenija professional'noj orientacii shkol'nikov: razvitie obrazovanija, pedagogiki i psihologii v sovremennom mire : sbornik nauchnyh trudov po itogam mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoi konferencii. Voronezh : Izd-vo. 2014. S. 10–13.
 11. Koliada N. M. Vykorystannia zmishanoho navchannia pry dovuzivskii pidhotovtsi molodi do vstupu do vyshu. Zbirnyk naukovykh prats Melitopolskoho DPU imeni Bohdana Khmelnytskoho. Melitopol. 2018. S. 45–54.
 12. Luchshie praktiki proforientacionnoj raboty s molodezh'ju subektov RF : sbornik informacionno-analiticheskikh materialov vserossijskoj nauchno-prakticheskoi konferencii URL: <http://viro-profportal.edu.ru/attachments/article/493/lychiepraktiki.pdf> (data obrashhenija 25.11.2020).
 13. Mardahaev L. V. Social'naja pedagogika : uchebnik dlja bakalavrov. Moskva : Izdatel'stvo Jurajt. 2015. 817 s.
 14. Nazimov I. N. Professional'naja orientacija. Rossijskaja pedagogicheskaja jenciklopedija: V 2 tt. Moskva : Bol'shaja Rossijskaja jenciklopedija. 1998. T. 2. S. 210–211.
 15. Panov A. I. Metodika razrabotki modelej proforientacii v sisteme obshhego obrazovanija. Tomsk. 2015. 144 s.
 16. Polonskij V. M. Slovar' po obrazovaniju i pedagogike. Moskva : Vyssh. shk. 2004. 512 s.
 17. Prjazhnikov N. S., Rumjanceva L. S. Samoopredelenie i professional'naja orientacija uchashhihsja : uchebnik dlja stud. uchrezhdenij vyssh. prof. obrazovanija. Moskva : Izdatel'skij centr «Akademija». 2013. 208 s.
 18. Sazonov A. D., Simonenko V. D., Avanesov V. S. Professional'naja orientacija uchashhihsja. Moskva: Prosveshhenie. 1988. 223 s.
 19. Saharova V. I. Interaktivnye formy i metody proforientacionnoj dejatel'nosti pedagogov. Platforma-Navigator: razvitie kar'ery. 2018. № 1 (4). S. 3–7.
 20. Sergeev I. S. Sistema organizacionno-pedagogicheskogo soprovozhdenija professional'nogo samoopredelenija obuchajushhihsja v uslovijah vertikal'no integrirovannogo nepreryvnogo obrazovanija : dis. ... dok. ped. nauk: 13.00.08 / Moskva. 2017. 440 s.
 21. Stratehiia staloho rozvytku Ukrainy do 2030 roku. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/UNDP_Strategy_v06-optimized%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/UNDP_Strategy_v06-optimized%20(1).pdf) (data zvernennia: 25.11.2020).
 22. Chistjakova S. N. Rodichev N. F., Cherkashin E. O. Professional'noe samoopredelenie : slovar' terminov. Moskva : «Akademija», 2014. 134 s.
 23. Shavir P. A. Psihologija professional'nogo samoopredelenija v rannej junosti. Moskva : Pedagogika. 1981. 96 s.
 24. Sharova E. N. Riskologicheskij podhod k ponimaniju problem professional'nogo samoopredelenija molodezhi: sootnoshenie opredelennosti i neopredelennosti. Vserossijskaja nauchno-prakticheskaja konferencija s mezhdunarodnym uchastiem «Social'no-gumanitarnoe znanie: istorija i sovremennost'». Murmansk : MGTU. 2011. S. 256–260.